

MEGJEGYZÉSEK A ZERMEGH-ÉLETRAJZHOZ

NAGY GÁBOR

Az a demokráciával összeegyeztethetetlen hatalmi technika, amely idegennek bélyegzi az ellenfelet, rég nem látott mértékben érvényesül Magyarországon. Aki a jelene pontosabb értése érdekében e mentalitás történetével ismerkedik, Zermegh Jánossal is találkozhatik. Az említett megbélyegzés egy változatát megörökítve a hat magyar király uralmát megélő 16. századi történetíró arra jutott, hogy a magyaroknak nincs önmaguknál kegyetlenebb ellenségük.¹

Zermegh műve utoljára 1746-ban jelent meg, magyarul 2006 óta olvasható, Kulcsár Péter fordításában. A szerző életét utoljára Sörös Pongrác kutatta, a 20. század elején. Írásom² tárgya a Zermegh életére vonatkozó „Vita auctoris”. E szöveg leghamarabb az 1580-as években kelt, kézírata nem ismert, először a történeti mű első kiadása (Amszterdam, 1662) elé illesztve jelent meg. A cím alatt olvasható „per N. I.” miatt Istvánffy Miklóst tartják a szerzőjének, immár bő harmadfél százada. Az a két-három kutató a 18–19. századból, aki érveket talált a propalatinus szerzősége ellen, tételes cáfolatra már csak azért sem vállalkozhatott, mert e szerzősége soha nem bizonyították. A „Vita auctoris” alábbi vizsgálatának sem célja állást foglalni a szerzőség jelenleg eldönthetetlen kérdésében, a feladatomban új kérdések feltételét tekintetem. Ezért, miután röviden felidéztem, hogy Istvánffy felhasználta Zermegh művét, illetve azt, hogy miként vált az életrajz szerzőjévé, azt tekintem át, hogy a szöveg nyelvezete mennyire illeszkedik az olyanokéhoz, amelyeknek kétségtelenül Istvánffy a szerzője. Ezt követően az életrajz azon állításaival foglalkozom, amelyek szerint Zermegh Jánost, a Magyar Kamara tanácsosát, miután megsértette Radéczi István kamarai elnököt és elkedvetlenítette Miksa királyt, kihajították hivatalából. Régóta tudható, hogy e megállapításokkal gond van, kamarai iratok szerint ugyanis Zermegh a király kegynyilvánítása közepette ment nyugdíjba 1576-ban. Új kérdésként adódott, hogy őrzik-e kamarai iratok az elnök és a tanácsos közötti feszültség nyomát.

Azon kérdések közül, amelyek már a munka közben jutottak az eszembe, e tanulmány végén kettőre térek ki: van-e közük a Draskovichoknak Zermegh műve 1662. évi kiadásához, illetve bizonyosan – ahogy a közmegegyezés tartja – 1566 után írta-e a szöveget Zermegh? A „Vita auctoris” nyelvezete és tartalma alapján kevésbé tudok érvelni Istvánffy szerzősége mellett, ám miközben e két utóbbi kérdésre kerestem a válaszokat, ismételtelen látni véltem a propalatinus alakját. Azt, hogy ez káprázat volt-e, további kutatás döntheti el.

¹ „Factio Iohannis Hungaros Ferdinandi partes sequutos Germanicam factionem, hos vero illi Turcicam appellebant atque ita in mutuas caedes, pagorum et villarum direptiones, agrestium depradationes et spoliationes infensissimis animis ruebant, ... ut Turca, genuinus hostis Christiani nominis mitius se erga Ungaros, quam ipsi invicem gereret” (ZERMEGH 1746, 401.)

² Megírását részben a Klebelsberg Ösztöndíj (2011) tette lehetővé.

Zermegh mint forrás

Két történetíróról lévén szó, először meg kell emlékezni arról, hogy a *Historiae* írásakor Isthvánffi felhasználta Zermegh szövegét. A mohácsi ütközetet például alapvetően Brodaricsot követve idézte fel, de Zermegh műve is előtte lehetett:

Brodarics	Isthvánffi	Zermegh
Regina hac clade audita cum episcopo Vesprimi-ensi et Alexio Thirzone et oratore pontificio incerta adhuc de regis interitu trepide Ponium confugit rerum suarum magna parte per Danubium sub-vecta... ³	Regina cum Iohanne Antonio Burgio legato pontificio ac Thoma episcopo Besprimii, Alexio Turzone ac Iohanne Bornemis-sa nondum quidem satis comperto regis interitu ... trepide se Ponium recepit rerum suarum maiori parte navibus imposita... ⁴	Regina ... cum aliquot proceribus, signanter Iohanne Bornemisza, Alexio Turzone et Thoma episcopo Besprimiensi ... rebus ... navibus impositis... ⁵

A propalatinus olykor csaknem szó szerint átvette Zermegh fogalmazását.⁶ Az átvétel akkor is egyértelmű, ha egyébként meglehetősen átalakította a szöveget. Így járt el például János király halálát elbeszélve: a történeteken túl Zermegh magyar nyelvű mondatot is tartalmazó szövegeből⁷ csak néhány szerkezetet őrzött meg.⁸

³ BRODERICUS 1985, 242.

⁴ ISTHVANFFIUS 1622, 132.

⁵ ZERMEGH 1746, 383.

⁶ „Turcae praedatum missi” (ZERMEGH 1746, 384.), ill. törökök, „quos praedatum miserat” (a szultán; ISTHVANFFIUS 1622, 133.), Frangepán „descendit ab equo, quem cum Iohannes Bánffy sublevare vellet, ab eo prohibitus est” (ZERMEGH 1746, 390.), „cum ... equo descenderet et eum Iohannes Banffius sublevare vellet, ab eo prohibitus est” (ISTHVANFFIUS 1622, 145.).

⁷ „controversia quaedam inter duos nobiles milites Transilvanos. Quorum causa et dissensio, agebatur enim de utriusque honore, per modum militaris curiae ac duelli, cum ad regem delata fuisset, volens negotium vel iure, vel per concordiam transigere, *pro tribunali sedit*. Et necdum per causantes *proposita* ad finem *actione* coepit rex, quasi *confusa mente* Hungarico sermone: Bosszúságot tészem nékem, ac si diceret, iniuriam mihi facis. Hoc dicto rex nilquicquam postea locutus fuisse dicitur. Atque in hunc modum bonus princeps inter manus cubiculariorum *in cubiculum deductus* morte sublatus relicta vidua coniuge et pupillo infante vitae simul et bello finem imposuit.” (ZERMEGH 1746, 414–415.)

⁸ „Postero die, qui vicesimus primus Quintilis mensis dies fuit, quum duo milites duello singulari dimicaturi essent ab eoque ius et facultatem armis congregiendi poscerent (mos enim erat in Pannonia non palatinum, non praetorem, non quemvis alium praeter regem ipsum, si praesens in regno sit, eam duelli causam decidere) *pro tribunali sedit*, quumque *actione proposita* contro-versiam vel componere vel illos inter se committere vellet, *confusa* et delira *mente* verba quaedam haud satis intellecta proferri cepit et casuro similis a familiarium intimis *in cubiculum deductus* fuit, in quo eadem nocte e vivis excessit, quum annum aetatis quinquagesimum tertium abso-luisset.” (ISTHVANFFIUS 1622, 225.)

Istvánffi mint szerző

Zermeghnek a magyarországi polgárháborúk 1526–1540 közötti részét felidéző műve Amszterdamban jelent meg 1662-ben, azaz nem sokkal azt követően, hogy Várad az Oszmán Birodalom része lett. Az életrajz a mű elejére illesztve olvasható:

*Vita auctoris
per N. I.*

Scлавonia pars est Illyrici hujus aetatis a multis saeculis Pannoniae attributa. Rex enim Ladislaus, ejus nominis Primus, qui postea inter divos relatus est, ante sexcentos annos Dalmatiam et eius partes mediterraneas, quae omnes recentioribus nominibus Croatiae et Slavoniae appellantur, partim affinitate cum Zelemero, Dalmatiae rege contracta, partim armis Ungarico regno adjecit et jus comitorum earum regionum populis concessit. Ex hac Slavonia, quae Crisiensis vocatur (nam et illa aequae ac Hungaria in provincias et ceu tribus quasdam dividitur), Ioannes Zermegh oriundus fuit, qui hanc historiam rudi et incondito sermone hortante Simone Forgatz conscripsit. Sed in hac scriptorum, qui res Ungaricas memoriae traderent, penuria veniam ei dandam censemus, qui pro suo captu et modulo res gestas a clade Ludovici usque ad obitum Ioannis regis condiderit: postquam, ut ille ait, historia qualitercumque scripta delectat. Primum Albanensium praeposito, Stanislao in Ungariam veniens, ac demum Alexio Turzo, qui apud Ferdinandum magna autoritate pollebat, operam praestitit. Postremo in numerum, ut appellatur, consiliariorum Camerae ascitus, cum ibi Stephanum Radetium, aerarii praefectum satyra quadam in illius contumeliam carmine scripta offendisset, quamquam ipse id constanter negaret, et Maximiliano etiam imperatori ob verba quaedam prolata non admodum gratus esset, officio ejectus domi suae non procul a Nitria septuagenarius senex tenui re domestica et Lutherana tabe infectus e vita migravit.

Tudomásom szerint Bél Mátyás volt az első, aki Istvánffit érdemesítette Zermegh műve megjelenésében, mégpedig az 1662. évi kiadásra utalva.⁹ Zermeghről annyit tudhatott, amennyit szerinte Istvánffi írt róla, ezért bemásolta a batáv kiadás szövegét.¹⁰ Azt, hogy Istvánffi a szerző, Bél egyszerűen kinyilatkoztatta: az N és I betűk nyilvánvalóan őt jelölik.¹¹ Bod Péter a két évtizeddel később megjelenő művében megkülönböztetett egy Istvánffi-féle és egy amszterdami kiadást.¹² Ugyanezt tette, alkalmasint őt követve, Horányi Elek¹³ is. Közben Haner György feltételezésnek nevezte és elvetette Bél megállapítását

⁹ Zermegh feljegyzését „dignum putavit Nicolaus Istvanffyus, ut protractus ex scriniis apud Batavos lucem adspiceret” (BÉL 1746, XV.) Istvánffi 1615-ben halt meg.

¹⁰ „illa omnino editio est, quae rarescentibus ultra modum exemplis hucusque superabat quamque hic denuo typis curamus exscribendam.” (BÉL 1746, XV–XVI.) Bél változata eltér az 1662. évitől, például az *Ung...* helyére *Hung...* került, egy szó pedig, amint erről lesz szó, kicserélődött.

¹¹ „Subscriptae huic sunt initiales, quas vocant, litterae N. I. quae haud obscure Nicolaum Istvanffyum indicant.” (BÉL 1746, XVI.)

¹² Zermegh kis históriácskájáról: „ki adta azt elsőben Istvánfi Miklós, annak utána ismét ki adatott Amszterdamban 1662-dik esztendőben” (BOD 1766, 331.)

¹³ „typorum beneficio publici iuris fecit primum Nicolaus Istvanfius, repetita fuit haec editio Amstelodami MDCLXII in 12.” (HORÁNYI 1777, 587.)

az életrajz szerzőségéről, szerinte Zermegh műve „anno 1662 Amstelodami in 12 cura I. N. prodiit”.¹⁴ A betűk felcserélése miatt az, aki nem ismerte az életrajzot, elfogadhatta megjegyzését, amellyel Nadányi Jánost nevezte meg az életrajz írójául.¹⁵ A jezsuita Nádasi János szerzőségét Podhradszky József tartotta elképzelhetőnek, Istvánffiót az életrajz hibái miatt zárva ki. Molnár D. Szulpicz szintén az életrajz hibái miatt nem fogadta el Istvánffiót.¹⁶ Sörös Pongrác újból és ismételtelen Istvánffió mellett érvelt, egyebek között azzal, hogy a propalatinusra vall a lutheri tanok éles (Bél és a többiek által is észlelt) elítélése.¹⁷ Mások szerzőségét alapvetően Bél tekintélyére hivatkozva utasította el.¹⁸ Wales Elza újat nem mondva átvette Molnár és Sörös megállapításait, olykor vegyítve.¹⁹ Feltehetően Sörös nyomán Istvánffiót írta szerzőnek egyebek között Kosáry Domokos, Bartoniek Emma és Kulcsár Péter.²⁰

Az életrajz szövegéről

A „per N I” kivételnek számít Istvánffió *Historiae*ja alapján. Az I–III. könyvben a „per” végrehajtó határozóban egyszer fordul elő,²¹ az „a” hetvennégszer, például: „a Friderico per vim potius extorta, quam ab Ungaris sponte concessa”.²² A két előjáró pontosan elkülönül: „tabulae a Thoma ... episcopo ... solenni ritu confectae publicataeque”, ám Miksa „duas tabellas per Nicolaum Istvanffium Doboni et Balassio misit”.²³ (Ettől még magát az életrajzot írhatta Istvánffió.)

Az életrajz Zermegh halála (későbbi forrás szerint 1584, lásd alább) után készült. Ha Istvánffió a szerző, akkor 1615 előtt. Írója szerint Szent László „ante sexcentos annos” szerzett meg bizonyos területeket. A hatszáz év a király uralma kezdetét és az életrajz kiadási évét (1077, 1662) tekintve elfogadható, Istvánffió korából visszatekintve azonban téves. Csakugyan, a propalatinus az 1608 elejére befejezett *Historia*ében nem is így számolt, hanem „több mint ötszáz évvel” korábbra tett egy Gézának tulajdonított cselekedetet, megemlítve a mondatban az uralkodó testvérét, László királyt is.²⁴

A „huius aetatis” a *Historiae* harmincnégy könyvében nem fordul elő, a „Pannoniae ... attributas” egyszer, a „partes mediterraneas” háromszor, singularisban. A „recens” középfokú alakja a „nomen” jelzőjeként egyszer, az életrajzéhoz hasonló jelentéskörnyezetben.²⁵

¹⁴ HANER 1774, 135.

¹⁵ Bél coniecturája „mihi saltem a vero esse videtur alienissima, qui Iohannem Nadányi ... sub illis literis latitare voluisse autumo” (HANER 1774, 135.)

¹⁶ MOLNÁR 1896, 11.

¹⁷ Molnár fordítását idézi: Zermegh „lutheránus szennyel befertőzve halt meg” (SÖRÖS 1896, 743.)

¹⁸ Nádasi János vélelmezett szerzőségéről: „mellyel szemben Bél Mátyás tekintélye (a Schwandtner-kiadás előszavában XVI. l.) maga erősség” (SÖRÖS 1907, 30.)

¹⁹ Például a szerzőt hol „N. J.”-nek, hol Istvánffiónak nevezve, WALES 1907, 13.

²⁰ KOSÁRY 1951, 272., BARTONIEK 1975, 90., KULCSÁR 2003, 253., közlésük tovább él (például KASZA 2007, 116., NAGY 2008, 1246.)

²¹ „maiores regno per Turcas pulsi” (ISTHVANFFIUS 1622, 38.)

²² ISTHVANFFIUS 1622, 19.

²³ ISTHVANFFIUS 1622, 43., ill. 510.

²⁴ „a Saxonibus ... a Geiisa rege, Divi Ladislai fratre ante quadringentos et amplius annos eo deductis”. (ISTHVANFFIUS 1622, 220.)

²⁵ „in parte Illyrici, quae recentiori nomine Chrovatia appellatur” (ISTHVANFFIUS 1622, 596.)

A *Historia*ban Zelemérrel nem találkozni, az életrajz „Ungarico” szavával ezerszer, Istvánffi ugyanis okirattól kezdve levélen át történeti műig ezt használta, nem a „Hungarico”-t. Egyszer a „tribus” is előfordul vármegyére, és találkozni hasonló szerkesztéssel is.²⁶ Az „et ceu” kifejezés nem jelenik meg, a „Crisiensis” melléknév egyszer.

A „rudi et incondito sermone” tényleg származhatik Istvánffitól. A magyarországi történetírásról Pázmánnyal levelezve azt írta, megmutatja neki a műve első részét, „in quo rudi ac incondito sermone” stb.²⁷ A *Historiae* ajánlásában meg is ismételte: „non piguit vel rudi et incondito sermone tot tantarumque vicissitudinum seriem commemorasse”.²⁸ Az, hogy az életrajz írója a történetírók hiányát kiemelte, akár Istvánffi szerzősége melletti érvként is szolgálhat (noha maga a gondolat toposz lehetett bizonyos körökben a 16. században).

Sörös feltételezése, hogy Forgách Simon azért buzdította Zermeghet az írásra, mert öcsének gyűjtött anyagot, reális. Ha helyes is, az nem erősíti Istvánffi szerzőségét. Istvánffi mindhármukat személyesen ismerte, Simonról a *Historia*ban ismételtlen megemlékezett, a viszonyuk bensőségesnek tűnik.²⁹ Zermegh munkáját felhasználta, a Forgách Ferencén pedig a széljegyzetei is megtalálhatók, akárcsak a Simonéi, továbbá Istvánffinak tulajdonítanak egy Forgách Ferenc-életrajzot. A propalatinus – ha ő az 1584 után kelt életrajz szerzője – ne említette volna meg Simon buzdításának az okát, miközben a történetírók hiányáról panaszkodott? Feltűnő az életrajz „Simone Forgatz” alakja is. A családnév nyolcvannégyszer fordul elő a *Historia*ban, csak latinos alakban, ragozva (például „Simone Forgacio”).

Figyelemre méltó, hogy Simon nevét a szerző szó nélkül hagyta. A kiváló katona az Istvánffinak tulajdonított Forgách-életrajzban bő magyarázattal szerepel.³⁰

A zenei hangzású „captu et modulo” a *Historia*ban nem fordul elő, a két főnevet külön sem használta Istvánffi. Figyelemre méltó a „res gestas condere” kifejezés is. Istvánffi a történetírást változatosan fordította, ám a „res gestae” (vagy egyszerűen „gesta”) mellett a „condere” nem jelenik meg, csak hat másik (tradere, referre, perstringere, scribere, explicare, transmittere) ige. János király („Ioannes”) neve kizárólag „Johann...” alakban olvasható a *Historia*ban, amiként „autoritas” sincs benne, csak százegegy „auctoritas”.

Radéczi István nevének magyarázat nélkül hagyása is feltűnő, Istvánffi a püspököt a *Historia*ban is méltatta³¹ (nem beszélve most a levelezéséről). Az életrajz „Albanensium”-a nem található meg a *Historia*ban: a fehérvári kizárólag „Albanus” vagy „Albensis”. Mindig ragozott viszont a Turzó név, így „Alexio Turzoni”-t³² váránk az életrajzban az

²⁶ „per Pannoniae regiones seu provincias, in quas illam dividi antea diximus” (uo., 562.)

²⁷ FRANKL 1873, 7. A levél 1605. december 31-én kelt.

²⁸ OSZK KT QUART. LAT. 2316. fol. 2r.

²⁹ Erre utal legalábbis Forgách 1593. január 24-én kelt levele („amice uti fili observandissime”; „uti pater addictissimus”, SZERÉMI 1893, 350–351.).

³⁰ „Simon autem Forgáczius, frater ejus, vir militaris et strenuus tunc e captivitate Turcica, in quam capto Temesvario interfectoque ibidem Stephano Lossonczio inciderat, redemptus regionem cum praesidio, quod satis validum imponebatur, vigilando et agendo defenderet.” (OSZK KT FOL. LAT. 352. 277r. Egy kiadása: KOVACHICH 1798, 156.)

³¹ „doctissimus vir” (ISTHVANFFIUS 1622, 209.), „virum bonarum literarum peritia pariter et legum scientia insignem” (uo., 532.).

³² „Alexio Turzoni ... dono dedit”, „Alexio Turzoni ... commendata”, „Alexio Turzoni adjudicata”, „Alexio Turzoni vendiderat” (uo., 106., 114., 189., 257.), stb.

„Alexio Turzo” helyett. (A Turzó név egyetlen általam ismert Istvánffi-levélben előfordul nem alanyeseti alakban is.)

Az SRH II. kötete megjelenése óta az életrajz záró, az evangélikus hitet gyalázó szavait Bél Mátyással az élen ismételt az Istvánffi szerzősége melletti erős érvként idézték. Mindenki elfogadta, hogy a „Lutherana labe infectus” kifejezés illik a reformációt elutasító Istvánffihoz. Ez természetesen ma sem zárható ki, ám gond van a felvetéssel. A *Historiaeban* öt „secta”, négy „dogma” található a lutheri jelző mellett. A lutheri jelző nélkül az „opinio” kétszer jelenik meg, egyszer a „religio” és a „labes”. A nem a nyilvánosság-
nak szánt fogalmazás is hasonló. Pázmánynak 1605 elején a felekezetek magyarországi megjelenéséről írva Istvánffi a „haeresis Lutherana”, „Lutheranae sectae”, kifejezéseket használta (a jelző nélkül: „depravatae religionis”, „malum hoc”). Egyszer a „labes” is előfordul ebben a szövegben, mégpedig az „inficere”-vel együtt: „natu grandiozem eadem mali labes ... infecerat”.³³ Csakhogy a „Lutherana labe” összevetése Istvánffi szövegeivel alaptalan. Bél Mátyás ugyanis az életrajz amszterdami kiadását átmásolva épp itt tévesztett: az eredetiben, amint fentebb látható, „Lutherana rabe” áll. E főnév viszont Istvánffi általam ismert szövegeiben nem fordul elő ilyen jelentéskörnyezetben.³⁴

Az, hogy a *Vita auctoris* alatt a „per N. I.” a szerzőséget jelöli-e, és ha igen, alappal-e, ma nem dönthető el. (A szintén Istvánffinak tulajdonított Forgách-életrajzra nem került rá.) Nem illik Istvánffihoz a szöveg vélhető keletkezési ideje, az életrajz és a *Historiae* szóhasználatának metszethalmazát pedig megítélésem szerint legalább ugyanolyan jelentőségű különbségalmaz egyenlíti ki.

Zermegh és a Magyar Kamara

A „Vita auctoris” állításait olyan gúnyirat igazolhatja, amelynek a keletkezési ideje Radécsi kamarai elnökségének kezdete és Miksa halála közé esik, továbbá annak bizonyítása, hogy Zermeghet kihajították hivatalából. Istvánffi 1576-ban királyi titkár, tagja Radécsi püspök humanista körének, lassan átveszi a kancellária működtetését is – azaz lényegében minderről tudhat, ami a beligazgatást érinti.

Molnár indoklás nélküli állítása szerint Zermegh az orosz-lánkői birtokpert országgyűlés elé víve sértette meg Radéczit és Miksát.³⁵ (Az esettel, amelyről alább lesz szó, foglalkozott az 1574. évi diaeta.) Sörös szerint 1564-ben Zermegh meghasonlott a kamara elnökével, Ujlaki János püspökkel. Állítását nem indokolta, az évet Torda Zsigmondtól vette.³⁶ Eltekintve attól, hogy az általa említett személynek és évszámnak nincs köze az életrajz állításaihoz, tény, hogy Torda 1564 őszén többedmagával vizsgálódott egy gyalázkodó vers miatt. Feljegyzésében arról tájékoztat, hogy a fő tettesek egyike az általa felettébb nem kedvelt Zermegh.³⁷ Ám azt egy szóval sem írta, hogy a vers a Kamara elnökét támadja.³⁸ Tény

³³ NAGY 2006, 87.

³⁴ A szó a *Historiaeban*: „cadavera tetra sanie et tabe vermibusque scatentia” (131.), „regnum Pannoniae ... Turcarum armis et viribus quotidiana veluti tabe consumptum” (280.), „Nadasdius ... in morbum incidit lentaque tabe consumptus” (803.).

³⁵ MOLNÁR 1896, 18–19.

³⁶ SÖRÖS 1907, 21–22.

³⁷ „comperi auctores maledici carminis ... hos nempe: Joannem Desefwium, Joannem Zermegh, Michaellem Chiepelium praecipuos...” (TORDA 1798, 120., 122.)

továbbá, hogy Torda korábban ismételten szembekerült Zermeghgel.³⁹ 1559-ben Zermegh számvevő-mesterként az ő számadásait kritizálta,⁴⁰ ő pedig 1560-ban tagja volt a Kamara munkáját – különösen a Zermeghét – súlyosan kifogásoló⁴¹ bizottságnak.

Ha Zermegh írt gúnyverset 1569–1576 között Radéczi ellen, a kamarai iratokban talán nyoma maradt a viszonyuk feszültté válásának.

1. 1569–1572

Radéczi elnöksége első éveiből több forrás is van, és ekkorra esik Zermegh első nyugdíjba vonulási kísérlete is. Nem tudom, mikortól utaltatott Miksa a Kamara tanácsosainak évi száz forinttal többet, ám Zermegh ebből egy ideig kimaradt, amint ő maga említi kérvényében, 1569 végén.⁴² Időzítése jó, 1568–69-ben sokat fáradozott Miksa érdekében, például Kanizsai Orsolyával tárgyalva.⁴³ A kamarai opinio kelletlenül támogatta a kérést: tekintettel Zermegh igen öreg korára, és a drágaságra, ám azért is, hogy az serényebb legyen a szolgálatban, a folyamatos kérvényezéssel pedig hagyjon fel.⁴⁴ (Miksa áprilisban kedvező választ adott.)

Alig egy évvel később Zermegh azt kérte⁴⁵ Miksától, hogy a Kamarával adassa neki vissza azt a sellyei nemesi kúriát és tartozékait, amelyet Verancsics Antal vett el tőle. A Kamara opiniója lényegében hazugságon kapta a kamarai tanácsost, közölve a királlyal: az érsek kétszáz forinttal kivásárolta Zermeghet, „nehogy ama kollégánk neki vagy alattvalóinak valamiképp terhükre legyen”.⁴⁶ Zermegh átfogalmazta a kérvényt: a Ferdinánd által adott házból és tartozékaiból Verancsics egri püspök kihajította őt, és csak kétszáz forintot adatott érte. Ezt ő, látva, hogy nem vetélkedhetik vele, vonakodva elfogadta. Mivel ismét a

³⁸ Ritoók Zsigmondné is említi, hogy a címzett ismeretlen, RITOÓK 1971, 270.

³⁹ E megállapítás a szakirodalomban: RITOÓK 1971, 271.

⁴⁰ ÖStA FHKA HfU r. Nr. 8. Konv. 1559 August, f. 92–93.

⁴¹ „Relatio commissariorum ad Cameram Hungaricam expeditorum mense Julio anno Domini 1560” (ÖStA FHKA HfU r. Nr. 9. f. 352–399., Bornemisza Pál erdélyi püspök, Thurzó Ferenc és Torda Zsigmond aláírásával, 29-én kelt). Zermeghgel külön rész („Admonitio commissariorum ad Johannem Zermegh”) foglalkozik. Ebben egyebek között az olvasható, hogy Zermegh nagyon hanyagul végezte a dolgát, nyilvánvalóan elégtelen a feladatához (f. 388v–389.).

⁴² A Pozsonyban, 1569. december 26-án kelt kérvény: ÖStA FHKA HfU r. Nr. 20. f. 254., eredeti, gyűrűspecséttel.

⁴³ A források egy része: ÖStA FHKA HfU r. Nr. 18. Konv. s. d. Az is látszik belőlük, hogy Miksa ragaszkodott Zermegh részvételéhez. 1568. július 27-én például azt írta a Kamarának, hogy az az Ország-javak végrehajtására két emberét is küldje ki, az egyik Zermegh legyen, ha egészsége engedi (f. 14v, 19r).

⁴⁴ „alacriorque ad sevitia maiestatis vestrae sacrae reddatur et ab assiduis subsidiorum petitionibus hac occasione desistat.” (ÖStA FHKA HfU r. Nr. 20. f. 253., három, papírfelzetes gyűrűspecséttel, 1570. január 27.)

⁴⁵ ÖStA FHKA HfU r. Nr. 22. f. 164., másolat.

⁴⁶ ÖStA FHKA HfU r. Nr. 22. f. 163., a választott váradi püspök (azaz Radéczi) és Hosszutóti aláírásával, két, papírfelzetes gyűrűspecséttel. (Nem először akadályozta a Kamara, hogy Zermegh hozzájusson e házhoz. 1564-ben Ferdinánd, miután a Kamara tájékoztatását megkapta, azt közölte a hivatallal, hogy az adomány nem maradhat érvényben. Ugyane levelében arról is megemlékezett, hogy kevéssel korábban engedélyezte kétszáz forint kiutalását is Zermegh számára házvásárlásra. A Bécsben, április 8-án kelt eredeti levél: MOL E 21, 1564 áprilisa, f. 139–141.)

kincstáré a város, kéri Miksát, az Udvari Kamarából rendelje el a Magyarinak, hogy a házat az összes tartozékával együtt neki adják vissza, ő pedig visszafizeti a kétszáz forintot.⁴⁷ Az ügy folytatásáról nincs tudomásom.

Zermegh egy 1571. február 20. előtt kelt⁴⁸ kérvénye szerint egyszer az életben szeretne volna látni Miksát és beszélni vele a dolgairól, de a távolság, valamint az erő és a költség hiánya miatt ezt nem tehette meg, ezért e *supplex libellus*szal zavarja. A ránehezülő öreg-ség, és kíséretársai, a gyakori betegségek miatt nem képes ellátni hivatalát, kéri az elbocsátását, hogy maradék életét az e világból való távozásra készülésre fordíthassa. Van két, már szinte kiházasítható leánya (ikrek), adósság is terheli, gondoskodnék róla úgy a felség, hogy mindezeknek eleget tehesse. Végül, nehogy az elbocsátása után a családjával együtt éhség fenyegetse, az eddigi *salarium*ot kéri élete végéig, és megtartaná a tanácsosi titlust is.⁴⁹ A Kamara elismerte, hogy Zermegh nehezen pótolható,⁵⁰ emiatt elbocsátását sem javasolhatja. Ha mégsem győzhető meg, Miksa bocsássa el mint érdemesült *servitorát*. Méltányosnak és a király szolgálatára lelkesítő példának tartják, ha a *salarium* egy része ellátás lesz. Segélyként, bár a királyi jövedelmet kímélnék, ezer rajnai forint részletekben történő fizetését javasolják. Mellékeltek egy kimutatást⁵¹ arról, hogy milyen kegyben részesült Zermegh a *salarium*on felül. E szerint 1553. szeptember 1-jén kezdett *titkárként* szolgálni a Kamaránál, 1553–1554-ben nem kapott semmit, 1555-ben ötven forint segélyt, miután visszatért szigeti küldetéséből. A legközelebbi juttatás 1559-ből való, az uralkodó ügyeiben tett sok utazása során elhasznált ruháért öltözékül tizenegy forint értékben „*una petia panni Kamsia*”. 1564-ig ismét semmi, akkor házvásárlásra az említett kétszáz forint, majd, egyszeri alkalommal, részben a számvevő-mesterség hajdani viselésékor támadt kiadásaiért, száz forint. 1565–1566-ban segély címen két részletben összesen kétszáz forintot fizettek neki. 1567-ben az egyszeri alkalommal az adósságai kifizetésére a Kamara bevételeiből kapott négyszáz rajnai forintból kétszáz magyart, 1568-ban ismét, ám ekkor azon négy száz forint részeként, amelyet Miksától a gyengesége miatt és adósságai törlesztésére kapott. Megkapta még az 1567. évi összeg maradékát, százhusz magyar forintot, a másik négyszázból pedig ismét százat. 1569-ben kapott egyszeri segélyként százhuszonöt forintot, továbbá egy *possessiót* Pozsony megyében, egy nemesi kúriát Trencsén megyében. (Arról, hogy birtokba vételük megtörtént-e, a Kamara nem tudott nyilatkozni, ám az opinióból tudható, hogy a *possessió*ért per támadt.) A Podmaniczky-javak birtokba vételekor 124 forintot kapott, az uralkodó pedig évi száz magyar forint ellátást rendelt számára 1570. április 26-i kezdettel (ez az említett, 1569 végén kelt kérvénynek lehet az eredménye).

Az 1571 szeptemberében kelt kérvényében az öreg Zermegh felidézte *supplex libellus*át. A tartozásait megemlítve hozzátette, hogy azok a *salarium*ának az elégtelensége miatt keletkeztek. Elpanaszolta, hogy a *libellus* Prágából visszatért véleményezésre a Kamarához, az *opinio* el is készült, a *libellus*szal együtt visszaküldték, ám válasz nem érkezett,

⁴⁷ ÖStA FHKÁ HfU r. Nr. 23. 172.

⁴⁸ A kérvényről készített, alább említendő kamarai *opinio* szerint e napon rendelte el Miksa a vélemény elkészítését.

⁴⁹ ÖStA FHKÁ HfU r. Nr. 23. 176–177.

⁵⁰ „*et consilio et usu rerum ita aptam idoneamque personam ac in rebus Camerae exercitatum esse, ut eius loco alium aequum aptum et expertum invenire difficile putemus*” A május 29-én kelt *opinio*: ÖStA FHKÁ HfU r. Nr. 23. f. 167–168.

⁵¹ ÖStA FHKÁ HfU r. Nr. 23. f. 178–179.

ezért ő ismét könyörög a jóságos válaszáért. A már befejezett szöveghez végül újabb kérést illesztett: őfelsége hagyja meg Magyar Kamarájának, hogy az fizesse ki számára azokat a kiadásokat, amelyekre a felség dolgaiban eljárva 164 napos szlavóniai útja során a kamarai ellátmányon túl a sajátjából a mindenre kiterjedő drágaság miatt kényszerült, sőt, még kölcsönt is kellett felvennie.⁵²

A következő kérvényében már e két előzőt idézte fel, most a tanácsosi címhez fűzve megjegyzést: azért kéri, nehogy úgy ítéljenek felőle, hogy az uralkodó elhajította. E kérvényből tudjuk, Miksa azt kérte tőle, az országgyűlésig⁵³ maradjon hivatalában, amit ő meg is tett. Fogytán az ereje, kéri a felséget, adja meg a kívánt választ a kérvényeire. Itt aztán kifakadt. Azt is kérvényezte, írta Miksának, hogy két szlavóniai útjáért az általa mértéktelenen elszámolt költségeit térítsék meg. Erre az uralkodótól azt a választ kapta, hogy meg kell elégednie a kamarai szabályozás szerintivel (a vecturát is tartalmazó napi másfél forinttal). Annyira elkeseredett, írta, hogy csaknem behalt, hisz az előrejutását várta az uralkodótól, nem a kárát.⁵⁴

2. Az Oroszlánkői javak

Az életrajz Radéczi és Miksa megbántására vonatkozó állításait Molnár ahhoz a perhez kötötte, amely Oroszlánkői Miklós nőági örökösei (az ő principálisuk⁵⁵ Zermegh) és Jakosity Ferenc győri kapitány között folyt. A Kamara sokszor foglalkozott az ügygel. Az 1573. március 9-én kelt jelentésében például azt közölte, hogy az iratokat a személynökkel, a szlavón ítélőmesterrel és a kincstár jogügy-igazgatójával együtt áttanulmányozva véleményük szerint a vár tisztán a kincstárát illeti (azaz Jakositynak adományozható).⁵⁶

Zermegh az ügyről beszélt az uralkodóval,⁵⁷ azaz lehetősége volt – az életrajz szavait felidézve – „verba quaedam proferre”. Idővel kivívta Miksa neheztelését, valamint a kamarai elnök Radéczi ellenérzését. A királyi neheztelésről Zermeghnek az 1574. évi országgyűlés után Miksának írt, említett levelében is értesülhetni. E szerint Zermegh megértette: a felség a legkisebb, azonban veterán szervitora iránt „gravem concepisse animum”, mert hogy ő visszavonta a rendkívüli eljáráshoz adott beleegyezését. Radécziék (a Kamara) az örökösök egy ajánlatáról írtak 1576-ban igen malíciózus opiniót.⁵⁸ (A rendek viszont

⁵² ÖStA FHKA HfU r. Nr. 23. 174–175.

⁵³ 1572-ben februártól ápriliséig tartott a pozsonyi országgyűlés.

⁵⁴ ÖStA FHKA HfU r. Nr. 23. 170–171., másolat. A Magyar Kamara 1572. április 21-én kelt levelében arról tájékoztatta az Udvarit, hogy „frater et collega noster” az uralkodóhoz megy, átvenni annak a kérvényeiről hozott határozatát. Kérték az Udvarit, működne közre abban, hogy az öreg Zermegh hosszú szolgálata valami gyümölcsöt élvezhessen. A levél végére Istvánffy írt oda egy lemaradt formulát. (ÖStA FHKA HfU r. Nr. 23. 169. E levél melléklete az előző négy kérvény. Keltezés egyiken sincs, de, amint látszik, három a tartalma alapján sorba rendezhető, a sellyei házzal foglalkozó pedig egy korábbiak a változata.)

⁵⁵ ÖStA FHKA HfU r. Nr. 27. Konv. július, f. 189v. Zermegh felesége, Bábi Dorottya nagyanyja Oroszlánkői leány, Jakosity pedig Miklós anyai nagybátyja.

⁵⁶ ÖStA FHKA HfU r. Nr. 28. Konv. Aug. f. 27., 32.

⁵⁷ „Mea sane oblatio nunquam alia fuit et coram maiestate imperatoria, et coram ... domino Iauriensi...” írja Radéczinek Bábról 1574. január 27-én (ÖStA FHKA HfU r. Nr. 28. f. 7.) „libelli supplices per me maiestati vestrae porrecti” (ÖStA FHKA HfU r. Nr. 28. f. 9., Zermegh levele Miksának 1574. május 24. előtt).

⁵⁸ A május 22-én kelt szöveg: ÖStA FHKA HfU r. Nr. 32. Konv. Juli. f. 73–76.

ismételten támogatták az Oroszlánkői örökösöket, például 1574 márciusában közbenjártak értük, kérve a királyt az eredeti állapot⁵⁹ visszaállítására.⁶⁰)

Isthvánffinak nyilvánvalóan rálátása lehetett az ügyre (legalább egyszer át is küldte a Magyar Tanács véleményét az Udvari Kamarának),⁶¹ így, ha ő az életrajz szerzője, a tévesztés ismerethiánnyal kevésbé indokolható.

3. A nyugdíjba vonulás (1576)

Amikor Zermegh 1576. május 15. előtt ismét a hivatalból való elbocsátását kérte,⁶² már készült Jakosity számára az adománylevél Oroszlánkőről,⁶³ és a várhoz tartozó Szlopná és Neszete sem hozzá került, hanem Barbarics György zólyomi kapitányhoz.⁶⁴

Supplicatiója szerint Zermegh hűségesen szolgált, a nyomorúságos öregkorra mégis nyomorúság, veszedelmek, nélkülözés, gyalázat jutott osztályrészéül. Már ruhára sem telik, a Kamara a fizetését is megvonta egy rosszul sikerült kezességvállalása miatt. A felesége, a rokonai és a gyermekei örökségét Miksa eladta vagy Barbaricsnak adományozta, mintha ő maga felségáru lenne. Kéri az uralkodót, idézze fel egyebek között saját szavait,⁶⁵ amelyeket akkor mondott neki, amikor ő az elbocsátását kérte. Itt az ideje a kegnyilvánításnak, hogy ő megőrizhesse a becsületét, ránehezedő öregsége és szeme gyengesége⁶⁶ miatt könyörög tehát a szolgálattól való mentesítéséért. Hogy pedig azt ne gondolják róla, hogy eldobták, kéri az *aulae familiaris* címet, eddigi ellátmánya és segélye folyósításával együtt, valamint anyagi gondjai enyhítésére, 1500 forintot. Könyörög méltányos és jóságos válaszáért az oroszlánkői örökség ügyében is, valamint egy Barbaricsnak címzett királyi

⁵⁹ Oroszlánkői János feleségül vette Jakosity testvérét, Miklós a fiuk. János halála után Jakosity elragadta Miklóst Oroszlánkői Brigittától, akinek a gondjaira bízták a gyereket, és bevette magát a várba, amelyet Miklós halálával sem adott vissza.

⁶⁰ A március 27-én kelt második felterjesztésükben, lásd MOE 6., 101. Másnap Rudolf király és Ernő főherceg erről is tájékoztatták apjukat (ÖStA HHStA Hungarica, Comititalia 383. Konv. A. f. 150v, kiadása MOE 6., 113.) Az örökösök évek múltán sem adták fel, így akár Rudolf neheztelését is magukra vonhatták. Az 1578 elején tartott országgyűlésen a rendek mind a négy feliratukban kérték az ügynek a nőági örökösök számára kedvező elbírálását vagy legalább újabb döntésig a vár zár alá vételét, ám Rudolf hajthatatlan maradt, lásd: MOE 6., 258–259., 284.; 291., 300–301.; 308., 312.; 316., 318.)

⁶¹ ÖStA FHKA HfU r. Nr. 30. Konv. Sept. f. 372–373. A Magyar Tanács is többször tárgyalta az ügyet, szerinte a kincstár számára a hosszú eljárás költségei szinte felülmúlják a birtok értékét, ÖStA FHKA HfU r. Nr. 28. Konv. Aug. f. 38.

⁶² ÖStA FHKA HfU r. Nr. 32. Konv. Mai. f. 153–154. másolat. A kérvény és a kamarai opinio nyomtatásban is hozzáférhető (megjegyzés nélküli közzétételük: BRUNSVIK 1894, 568–572.), Sörös több elemüket felsorolta.

⁶³ Márciusban és áprilisban kelt adománylevél-fogalmazványok Miksától, a Kamarától és a Kancelláriától: ÖStA FHKA HfU r. Nr. 31. Konv. April. f. 219–227.

⁶⁴ Lásd például Miksa Bécsben, május 1-én kelt leiratát (ÖStA FHKA HfU r. Nr. 32. Konv. Mai. f. 24.)

⁶⁵ „Zermegh, ego bene scio et bene recordeo vos et patri meo et mihi probe et fidele servivisse, et credatis, quod eo magis volo vobis esse obligatus”.

⁶⁶ Régi betegsége lehetett, már az említett, 1560. évi vizsgálatkor is hivatkozott rá.

parancsért, amellyel az eltiltatnék attól, hogy öt javai nyugodt birtoklásában akadályozza. (Leányai kiházásítására nem hivatkozik.⁶⁷)

Opiniója elején a Kamara összegezte Zermegh „kéreseit és panaszait”. Nem tagadható, hogy Zermegh öreg, „tempus enim labitur et tacitis senescimus annis”.⁶⁸ Ovidius név nélküli megidézése után cáfolni kezdték Zermeghet: nem igaz, hogy Miksa és Ferdinánd szolgálatában érte az öregség, előtte másoknak is szolgált, a két császár szolgálatában eltöltött huszonhárom év maga nem hozhatott öregséget. Ellátmánya nem volt kisebb, mint a társaié, hihetőleg neki is képesnek kellett volna lennie tűrni oly panaszos nyomorúság nélkül, különösen, ha járult volna hozzá mértékletesség, minden dolog mértéke. A kezességvállalás miatti fizettségvonásról megtudja az olvasó, hogy a Kamara igyekezett kedvezni tanácsosának. Az oroszlánkői perről kiemelték: Zermeghek különböző kifogásokkal élve, a királyság rendes bírái előtt mindig kibúvókat keresve húzták az időt, hóbörögtek az országgyűléseken, „szent felségteket és kincstárát, különösen engem, a vezetőjét [azaz Radéczit], és szent felségtek tanácsosait kevésbé mértékletes szavakkal” illetve. A véleményezők ismét megerősítették Miksa döntése helyességét. Ami Szlopnát és Neszetét illeti, jogilag az előbbi helyzetét tartották bonyolultnak, Zermeghek ugyanis ellentmondtak Barbarics birtokba iktatásának. Hátra van még, hogy számot adjanak tettük okáról. Radécziek finoman utaltak egy megszokottá vált gyakorlatra: Barbarics nem fogja erővel kirakni a birtokról Zermeghét, hiszen ezért megbűnhődnek. Azért javasolták a királynak, kösse a kapitány lelkére: várja ki a pert, ne alkalmazzon erőt.

Miután Zermegh panaszait megcáfolták, az opinio készítői lényegében mindegyik kérését támogatták. Azaz, ha az öreg Zermegh megütközést keltett is Miksában és Radécziben, ez a nyugdíjazásra nem hatott. Ez mutatkozik meg Miksa 1576. augusztus 3-án Károly főhercegnek írt levelében is.⁶⁹

A „Vita auctoris” felől nézve mindegy, de egy 16. századi magyarországi történetíró kapcsolatrendszer feltárásához érdemes feltenni a kérdést: kiért vállalt kezességet Zermegh? 1576-ban márciusában és áprilisában összesen 46 forint 53 dénárt fizetett ki Bélaváry György Pozsony vármegyei számvevő kezeseként⁷⁰ – azaz nem Bélaváry a keresett személy, hiszen a kamarai opinio szerint Zermegh nem fizetett. Zermegh kérvényéből az illetőről annyit tudni, hogy a rábízott hivatalt rosszul viselte, és a kérvény írásakor (a május 15. előtti napokban) szabad. A kamarai véleményből ehhez hozzátehető az, hogy a kincstár nyilvánvaló adósa és tolvaja, valamint az, hogy több kezese volt. Az eddig általam átnézett kamarai források alapján Bosnyák András Pozsony vármegyei dicatorra illik e négy

⁶⁷ Egyikük 1575-ben esküvőre készült, lásd Zermeghnek a Bábon, 1575. február 5-én kelt levelét (MOL E 41, 1575 No. 30.).

⁶⁸ ÖStA FHKA HfU r. nr. 32. Juli. f. 12–15., négy papírfelzetes gyűrűspecsttel.

⁶⁹ „Was dann mergedachtes Zermegs andere begern, alß die erlassung seines diennsts, item provision, abfertigung und den titl aulæ familiaris anlangt, weil er nunmer müedt unnd lang gedient, so wöllen wir ime neben gnedigister begebung gehörtes seines diensts, zu den hundert gulden zuvor halben der provision noch hundert gulden auf lebenslang unnd dann zur abfertigung ain tausent gulden hungarisch in zwayen jarn zu bezalen, sambt dem begerten titl aulæ familiaris hiemit gnedigist bewilligt haben...” ÖStA FHKA HfU r. Nr. 32. Konv. Aug. f. 49–50. Az átírást Fazekas Istvánnak köszönöm.

⁷⁰ A két nyugta: JERNEY VII. kötet, 391–394.

elem. Ő a május 18-án kelt, Zermegh által is aláírt kamarai opinio⁷¹ szerint az 1572–1575 közötti subsidiumból bő 1500 forinttal tartozott. Az is kiderül, hogy Miksa utasítására a Kamara elrendelte a letartóztatását, majd szabadon bocsátotta 15 napra. Azt, hogy eredetileg többen vállaltak érte kezességet, Bosnyák említette egy, a Kamarának még szabadon létében, feltehetően május 15-én írt kérvényében.⁷² A 18-án kelt jelentésében a Kamara végül közölte Miksával: addig is, amíg határozatát megkapják, letartóztatták Bosnyákot.

4. Elfogyott Pénélope türelme?

Zermegh egy, a Kamarának már nyugdíjasként, a bábi otthonából 1576. augusztus 26-án írt kérelmében bizonyos kifizetést sürgetett, magát Agricolának nevezve.⁷³ A visszavonult hivatalnok bukolikus lelkülete? Utalás a szegénységére?

Az ekkorról ismert szövegek anyagi gondjairól és növekvő keserűségéről tanúskodnak (erre Molnár és Sörös is felhívta a figyelmet). A Kamara utasította a trencsényi alispánt, fizessen ki Zermeghnek százötven forintot.⁷⁴ Ám minden akadozhatott, Zermegh a Bábrol szeptember 10-én kelt levelében már az ithakai királynét említette: „Ego texo telam Penelopis, iam enim bis misi Trinchinium et nihil proficio tot laboribus et expensis sed omnia vadunt in irritum.”⁷⁵ A Kamarával szembeni neheztese a hónap végére tovább erősödött. Tényleg nem tudja, írta hajdani munkatársainak, hogy mi hasznukat vagy gyönyörűségüket lelik az ő veszedelmében, jogos és illő-e így bánniuk azzal, aki két császárt is kiszolgált.⁷⁶

Az öreg nyugdíjas elkeseredésében végül mégis Radéczi, azaz a Kamara elnöke gyalázasára adta magát? 1580. március 15-én a Kamara tanácsosai azt a tájékoztatást kapták, hogy a főherceg (Károly) rendelete szerint Zermegh ellátása folyósítását fel kell függeszteni. Az indoklás szerint Radéczi panaszt tett a főhercegnél egy, a nevét és becsületét súlyosan sértő „famoso libellus” miatt, amely a feltételezése szerint Zermegh révén került nyilvánosságra.⁷⁷ Az évnegyedes kifizetés felfüggesztése addig marad érvényben, amíg Zermegh a helytartó (Radéczi már királyi helytartó is) és a Kamara előtt egyértelművé nem tette, hogy ártatlan.

Erre az esetre eddigi kutatás nem figyelt fel. A történet folytatásáról további levéltári vizsgálódás tájékoztathat. Azt nem tudom megmondani, hogy 1580 elejéhez viszonyítva mit jelent a „superiori tempore” kifejezés, ám kevésbé tartom valószínűnek, hogy legalább három és fél évet jelöl. Ha viszont kevesebb időt, akkor ez az eset Zermegh nyugdíjazása és Miksa király halála után történt. Vagy nem erre gondolt tehát a „Vita auctoris” írója, vagy

⁷¹ ÖStA FHKA HfU r. Nr. 32. Juni. f. 64., 69.

⁷² MOL E 41, 1576 No. 124., másolat.

⁷³ MOL E 41, 1576 No. 263.

⁷⁴ Említi Trencsén vármegye levele: MOL E 41, 1576 No. 276.

⁷⁵ MOL E 41, 1576 No. 281.

⁷⁶ A szeptember 29-én kelt levél: MOL E 41, 1576 No. 298.

⁷⁷ „Stephanum Radetium ... demisse conquestum famam et existimationem suam superiori tempore divulgato quodam famoso libello graviter laesam esse seque non levibus coniecturis duci ac si dictus libellus per ipsum Czermegh in vulgus aeditus esset” MOL E 41, 1580. No. 17.

ha igen, akkor megint annál a feltételezésnél tartunk, hogy állítása minden elemét felcserélte. (A Zermegh elleni vádról Istvánffi sokféleképp értesülhetett, például Radéczitól, az államigazgatásból, a főherceg környezetéből stb. – amiként természetesen mások is.)

Draskovichok?

Sörös Pongrác figyelmét nem kerülte el a „Notationes rerum memorabilium” című, a Draskovichok trakostyáni levéltárában talált feljegyzés,⁷⁸ amely szerint 1584. szeptember 6-án „Joannes Zermeg historicus mortuus est”. Azt feltételezte, hogy az életrajzban a „septuagenarius” elírás (LXX az LXXX helyett), így Zermegh születésének addig csak a történeti mű közlései alapján találgatott évét 1504-re tette. (Tény, hogy Zermegh a Kamara említett, 1570. évi opinója szerint már „in senilem grandaevamque ... aetatem” ért.) A „Notationes” ma az egyetlen forrás Zermegh János halálára. Ki készíthette?

A megörökített események 1553–1607 közé esnek, tárgyuk születés, menyegző, halál, háború. Erősen kötődnek Istvánffi Miklóshoz, az első két bejegyzés Istvánffi Pál és Gyulai Hedvig halálát mint Miklós szüleiét örököltette meg, Miklós testvérei sem itt, sem másutt nem jelennek meg. A felesége és felnőtt gyermekei igen, olykor ismételt. A fogalmazás jellegzetessége, hogy akiből feleség (mátka) lett, arról azt is megtudni, kinek a leánya vagy az özvegye, és a hölgy társhatározóként áll.⁷⁹ A két kivétel: „nuptiae Ursulae Istvanfi cum Joanne Lipchei”, „nuptiae Evae Istvanfi cum Joanne Draskowitch”. (A harmadik leánynál szabályosan: „sponsalia ... cum Catharina, filia Nicolai Istvanfi”.) A korai események egyike, Thurzó Ferenc halála (1574. március 12.) is utólagos feljegyzés, 1609 decembere után kelt (az illető ugyanis György nádor édesapjaként említett). A szöveg utal Draskovich György győri püspökségére, ám ennek testvérénél, Jánosnál a nádorságot nem említi, a „Notationes” írása így 1635 (a püspökség kezdete) után ért véget, de feltehetően 1646 ősze (a nádorság kezdete) előtt. A szöveg egészében tehát nem származhatik Istvánffitól,⁸⁰ ám egy része (például Sambucus, Zermegh, Brutus halálának említése) alapulhat az ő feljegyzésén vagy közlésén, a bejegyzések írója vagy folytatója a környezetéhez tartozhatott. Éva leánya? Ennek valamely gyermeke, azaz egy Draskovich? Véletlen egybeesés, hogy a feljegyzésekben a végrehajtó határozóban jóval gyakoribb a „per”, mint az „a”,⁸¹ a Thurzó név pedig nem ragozott? (A Forgách sem, de nem is német alakú: „Sigismundi Forgách”.)

Eddig nem talákoztam annak megállapításával, hogy az 1662. évi kiadás Zermegh története után tartalmazza Kobenzl⁸² egy levelét is, amelyet a báró 1576-ban írt az orosz követségéről Draskovich érseknek.⁸³ Ha e két szöveg együttes kiadásához köze volt valamilyen Draskovichnak, Istvánffit láthatni ismét. Zermegh műve a birtokában volt, kéziratos hagyatéka leányával, Évával legalább részben a trakostyáni Draskovichokhoz került. Ebben

⁷⁸ SZERÉMI 1890, 370–377.

⁷⁹ „nuptiae ... cum domina Barbara Pereni relicta Emerici Czobor”, „nuptiae ... cum domina filia Christophori Nádasdi”, stb. Az egyetlen félig kivétel: „nuptiae ... cum domina Magdalena Zrinyi”.

⁸⁰ Ugyanerről, némi pontatlansággal: NAGY 2008, 1245–1246.

⁸¹ Tizennégy accusativusos kifejezés és nyolc ablativusos, ám ezek fele az utolsó néhány bejegyzésben fordul elő.

⁸² Hans Kobenzl von Proseck († 1594) 1575-ben kapott utasítást Miksa császártól az útra.

⁸³ A követ és a kalocsai érsek közötti kapcsolatra általam talált egyetlen említés (ÜBERSBERGER 1906, 461.) sem tér ki e kiadásra.

lehetett akár egy általa írt vagy ma ismeretlen eredetű *Vita auctoris* is. Kobenzl levele a Draskovich-levéltárból kerülhetett Amszterdamba. Magába a levéltárba az érsek hagyatékaként, de olyan másolatból is, amely Istvánffihoz került. A Magyar Királyság propalatinusa és a Német Lovagrend kommandátora, egyben Károly főherceg alkancellárja ugyanis jó viszonyban voltak,⁸⁴ 1589-ben pedig mindketten részt vettek a Miksa főherceg szabadon engedéséről a sziléziai–lengyel határon hónapokon át folyó tárgyalásokon.

Az oszmán háború kiújulása közepette, azaz Zermegh művének megjelentetése idején a Draskovichok egyikét bizonyosan érdekelte a történetírás: Istvánfffi Éva unokája, a későbbi udvarmester János 1664-ben jegyezte be a nevét a történetíró dédapja kéziratos hagyatékának *Apparatus historicus* néven ismert köteteibe.⁸⁵

Schulteisz, az ikrek?

Zermegh történeti műve keletkezését Sörös óta 1566 utánra teszik, ugyanis ő vette észre az utalást az évre: Perényi a szultánhoz „nuncios Emericum filium Ioannis Bika, patrem *Andreae, qui in Zigeth periit* cum comite Nicolao Zrinio, missime ferebatur”⁸⁶ (saját kiemelésem). Nem említik azonban, hogy a mondat így hibás. A pluralis helyesnek tűnik, ugyanis Zermegh előzőleg is így írta, azonban nevek nélkül.⁸⁷ Vagy kimaradt valaki a szövegből, vagy az „Emericum – Zrinio” betoldás, mert nélkülük minden rendben: „nuncios missime ferabatur”. E rejtői szöveghely az egyetlen, amely arról tudósít, hogy mi történt egy magyarral 1540⁸⁸ után. Nádasdy nádorságáról nem olvashatni, Perényi hosszú fogságáról sem, János király gyermeke életéről sem, miközben a csak itt megjelenő köznemesi Bikák egyikének a sorsáról igen. (A külföldiek közül Mehmed nándorféhvári bég az egyetlen, akinek az 1540 utáni élete említésre kerül: „qui postea bassa Budensis fuit”.⁸⁹ Megjegyzendő, hogy az egész műben egyedül itt fordul elő a „Budensis” alak.)

A Bikák Istvánfffi betoldásaként is a szövegbe kerülhettek, hiszen a mű kéziratát a propalatinus használta, az édesapja ott volt Perényivel a szultán táborában, a család kapcsolatban állt a Bikákkal.⁹⁰ Istvánfffi 1598-ban, amikor a Bikák magszakadás miatt háramló birtokai egyikét kérte a királytól, egyebek között így írt: „Iohannes Bika, *Andreae Bika, qui in Ziget periit, filius*”⁹¹ (saját kiemelésem).

⁸⁴ Istvánfffi többször említette a leveleiben, a Bécsből, 1575. május 13-án keltben például ezt írta róla Batthyány Boldizsárnak: „qui cum [!] mihi prae ceteris est familiaritas aliqua”. MOL P 134, 20989. felvétel.

⁸⁵ OSzK Kt. Fol. Lat. 3606/1–3.

⁸⁶ ZERMEGH SRH II, 406.

⁸⁷ „missis ad imperatorum Turcarum legatis” (ZERMEGH 1746, 404.)

⁸⁸ Annak, hogy miért 1540 a határ a történeti elbeszélésben, egy magyarázata: KASZA 2007, 119.

⁸⁹ ZERMEGH 1746, 403. Mehmed 1543–1548 között volt budai pasa.

⁹⁰ Lásd erre például NAGY 2008, 1237.

⁹¹ ÖStA FHKA HfU, r. Nr. 65., Konv. 1598 augusztusa, f. 31r.

FORRÁSOK

Levéltári források

MOL E 21

Magyar Országos Levéltár, Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar (pozsonyi) kamarai levéltár, Magyar Kamara regisztratórája, Benignae Resolutinones, a 15734. tekeres

MOL E 41

Magyar Országos Levéltár, Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar (pozsonyi) kamarai levéltár, Magyar Kamara regisztratórája, Literae ad Cameram exaratae, Filmtár X 1508, a 7605., 7606., 7609. számú tekeresek

MOL P 314

Magyar Országos Levéltár, Missiles, P 1314, 48. doboz

OSzK Kt Fol. Lat. 352.

OSzK Kt Fol. Lat. 3606/1.

OSzK Kt Quart. Lat. 2316.

ÖStA FHKA HfU

Österreichisches Staatsarchiv (Wien), Finanz- und Hofkammerarchiv, Hofffinanz Ungarn, r. Nr. 8., 9., 18., 20., 22., 23., 27., 28., 30., 31., 32., 65.

ÖStA HHStA Hungarica Comititalia

Österreichisches Staatsarchiv (Wien), Ungarische Akten (Hungarica), Comititalia 383.

Forráskiadványok

Bél 1746 → Zermegh 1746

BRUNSZVIK 1894

BRUNSZVIK Antal [közli:] Zermegh János életéhez. *Történelmi Tár* 1894, 568–572.

FRANKL 1873

Pázmány Péter levelezése. Közzéteszi FRANKL Vilmos. I. k., 1605–1625. Eggenberger, Budapest, 1873

ISTHVÁNFFI 1622

Nicolai ISTHVANFFII Pannonii *Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV*. Coloniae Agrippinae, MDCXXII sumptibus Antonii Hierati.

JERNEY

JERNEY-gyűjtemény, <http://www.radayleveltar.hu/B13.htm>

MOE

Magyar országgyűlési emlékek történeti bevezetésekkel. Szerk. FRANKÓI Vilmos–KÁROLYI Árpád. I–XII. 1526–1606. Bp. 1874–1917. VI. kötet

SZERÉMI 1890

SZERÉMI [gr. Odescalchi Artút]: A gróf Draskovich-család levéltárában talált XVII-ik századbeli feljegyzés. *Történelmi Tár* 1890, 370–377.

SZERÉMI 1893

SZERÉMI [gr. Odescalchi Artút]: A Draskovichok trakostyáni levéltárából I–II. *Történelmi Tár*, 1893. 342–360., 440–458.

TORDA 1798

Sigismundi Torda Ephemerides... In: KOVACHICH, Martinus Gerogius: *Scriptores rerum Hungaricarum minores*... Typis Regiae Universitatis, Budae, MDCCXCVIII, I. 112–128

ZERMEGH 1662

Historia rerum gestarum inter Ferdinandum et Ioannem Ungariae reges usque ad ipsius Ioannis obitum auctore Ioanne Zermegh. Amstelaedami, apud Jacobum Lepidium, MDCLXII.

ZERMEGH 1746

SCHWANDTNER, Johann Georg: *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini I–III*, 1746–1748, II. 401–415.

BIBLIOGRÁFIA

BARTONIEK 1975

BARTONIEK Emma: *Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből.* Kézirat gyanánt. MTA ITI, MTAK, Budapest, 1975, 87–91.

BOD 1766

BOD Péter: *Magyar Athenas...* <http://mek.oszk.hu/01800/01811/>

HANER 1774

De scriptoribus rerum Hungaricarum et Transilvanicarum ... adversaria Georgii Ieremiae Haneri Saxonis Transilvanici. Viennae, MDCCLXXIV

HORÁNYI 1777

Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum, quam excitat Alexius HORÁNYI... Pars III, Posonii, 1777

KASZA 2007

http://doktori.bibl.u-szeged.hu/919/1/Kasza_doktori.pdf

KOSÁRY 1951

KOSÁRY Domokos: *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába.* Budapest, Központtársügyi Kiadóvállalat, 1951

KULCSÁR 2003

Inventarium de operibus literariis ad res Hungaricas pertinentibus ab initiis usque ad annum 1700. Composuit Kulcsár Péter. Budapest, Balassi – OSzK, 2003

MOLNÁR 1896

MOLNÁR D. Szulpicz: *Zermegh János és emlékirata.* Történelmi forrástanulmány. Kőszeg, 1896

NAGY 2006

NAGY Gábor: Irreperunt. (Isthvánffy Miklós levele Pázmány Péterhez a hitújítás magyarországi kezdeteiről). *Gesta*, 2006:1., 84–90.

NAGY 2008

NAGY Gábor: „Tu patriae, illa tuis vivet in historiis” Előkészület egy új Isthvánffy Miklós életrajzhoz. *Századok* 142 (2008) 5:1209–1248.

PODHRADSKY 1839

PODHRADSKY József: Zermegh János élete. In: *Tudománytár.* Közre bocsátja a Magyar Tudós Társaság. Értekezések. szerk. Luczenbacher János. Hatodik kötet. Budán, 1839, 235–243.

RITOÓK 1971

RITOÓK Zsigmondné: Politikai szatíra Magyarországon a XVI. században. *ItK* 1971, 265–277.

SÖRÖS 1896

SÖRÖS Pongrácz: Zermegh János és Emlékirata. Történelmi forrástanulmány. Írta Molnár D. Szulpicz. *Századok* XXX. (1896), 741–744.

SÖRÖS 1899

SÖRÖS Pongrácz: ZERMEGH János történetíró életéhez. *Történelmi Tár* 1899, 474–482.

SÖRÖS 1907

SÖRÖS Pongrác: ZERMEGH János és munkája. I., II. közlemény. *Századok* XLI (1907) 97–118., 219–235.

ÜBERSBERGER 1906

Österreich und Russland seit dem Ende des 15. Jahrhunderts ... dargestellt von Hans ÜBERSBERGER. Erster Band Von 1488–1605, Wien und Leipzig, 1906

WALES 1907

WALES Elza: *Zermegh János emlékirata mint művelődéstörténeti kútfő*. Bölcsészdoktori értekezés. Pozsony, 1907 (Művelődéstörténeti értekezések 28)

